

*Супруненко О.Б., Шерстюк В.В., Пуголовок Ю.О.
Селітроварницький стан на Більському
городищі / Олександр Борисович Супруненко,
В'ячеслав Вікторович Шерстюк, Юрій
Олександрович Пуголовок. — К.: ПП Вид-во
«Друкарня «Гротеск», 2010. — 94 с.*

На сторінках «Історичної пам'яті» не раз публікувалися матеріали про творчі здобутки науковців Центру охорони та дослідження пам'яток археології управління культури Полтавської облдержадміністрації. І от знову приємна для красназців новина — у київському видавництві "Друкарня "Гротеск" побачила світ колективна монографія наукових співробітників Центру Олександра Супруненка, Юрія Пуголовка і В'ячеслава Шерстюка "Селітроварницький стан на Більському городищі" (К., 2010).

Більське городище — унікальна пам'ятка археології, одне з найбільших городищ Європи доби раннього залізного віку, розташоване в Котелевському й Зіньківському районах Полтавської та Охтирському районі Сумської області. Величезний археологічний комплекс, що включає три укріплення — Західне, Східне і Кузиленське — Велике укріплення Більського городища, курганні некрополі в урочищах Скоробір, Осняш, Марченки, Перещепине та інші, численні поселення скіфської доби, займає площу понад 800 гектарів.

Природним осередком формування покладів селітри зробили це місце потужні культурні нашарування I тисячоліття до н.е., відкладення наступних епох на майданчиках цитаделей, попелища-зольники посеред Західної фортеці та на чисельних селищах території й округи Великого укріплення, вали, зведені з прошарків чорноземного і суглинкового ґрунту, а передусім величні некрополі у складі численних курганів, споруджених із чорнозему і дерну.

Селітра (від лат. sal — сіль і nitrum — природна сода) — загальна назва нітратів амонію. У природі утворюється внаслідок розкладу органічних залишків під дією нітрофікуючих бактерій. Селітра використовувалася як головний складник при виготовленні чорного пороху. Для отримання нітратів амонію служили селітряниці — бурти землі з розритих курганів і могильників, гною, прошарків соломи і хмизу. При перегниванні суміші утворювалася речовина, яку варили у великих казанах з вапном. У результаті отримували селітру.

За описаною технологією селітру було економічно вигідно видобувати на Більському городищі, використовуючи як паливо деревину навколишніх густих лісів. Багатство угідь на воду, необхідну для такого виробництва, зробило цей залюднений після татарських набігів XV-XVI століть район одним з основних місць видобування селітри в Україні, що продовжував давати продукцію ще й у XIX столітті.

Із вивченням території та пам'яток Більського городища пов'язана й поява більшості наукових праць про селітроварництво та його археологічні рештки,

що з'явилися за останні 200 років. Уперше археологічні об'єкти селітроварників описав ще у 80-х роках XVIII століття О.Ф. Шафонський. У наступному столітті це питання досліджували археологи І.А. Зарецький, В.О. Городцов, Б.А. Шрамко, В.П. Андрієнко та інші.

Розкопки Полтавської експедиції ДП НДЦ "Охоронна археологічна служба України" Інституту археології НАН України і Центру охорони та досліджень пам'яток археології управління культури Полтавської облдержадміністрації під керівництвом Б.А. Супруненка в урочищі Поле 2-ї бригади поблизу Більська у 2008-2009 роках дали можливість виявити рештки селітроварницького стану другої-третьої чвертей XVII століття. Саме матеріали вивчення цього рідкісного і добре збереженого комплексу й лягли в основу рецензованої книги.

Виявлений в урочищі виразний виробничо-житловий комплекс козацької епохи відноситься до періоду активного економічного освоєння території укріплення раннього залізного віку українським населенням Нового часу. Виробничі об'єкти тут представлені рештками трьох печей, а також двома господарськими ямами, що використовувалися в процесі виварювання селітри. Досить цікава колекція предметів, виявлених при розкопках польового стану селітроварів, представлених уламками побутового і виробничого інвентаря, серед якого: деталь рогача, точильні бруски, уламки оковки транспортних засобів того часу, підковка для чобіт, а також фрагменти характерного гончарного посуду. Час діяльності перших більських селітроварів підтверджується знахідкою в житлі мідного шведського соліда ризького карбування 1649 року, характерного для грошового обігу Лівобережної України і прикордоння Московського царства до початку правління Петра I.

Як відзначають автори книги, розкопки на поселенні в урочищі Поле 2-ї бригади позначили його перспективність не тільки для подальших досліджень у контексті пізньоскіфських пам'яток Лісостепу, а й для розробки проблем, пов'язаних з історією промислово-економічного розвитку земель Гетьманщини, особливо поширення в Українсько-Московському порубіжжі селітроваріння.

П.П. Панченко